

המילואים לאן?

משה (בוגי) יעלון

אתגרי הביטחון של מדינת ישראל עם הקמתה ועם הקמת צה"ל והבנת המשמעויות הנגזרות מגודלו של היישוב הביאו את ראש הממשלה ושר הביטחון דאז, דוד בן-גוריון, לאמץ את התפיסה של "צבא העם". תמציתה של התפיסה הזאת הייתה כינונו של שירות חובה לכל "בחור/ה וטוב/ה לנשק" למשך כשנתיים ושירות מילואים למשך עשרות שנים. כך נקבע ש"כל איש ואישה יהיו חייבים עד גיל 50 או 55 בשירותי מגן בשעת חירום בלי שיעקרו מחייהם הציביליים בשעת שלום, אלא לאימונים קצרים מדי שנה בשנה, בערך לפי השיטה הנהוגה בשווייץ שתותאם לתנאים המיוחדים של מדינת ישראל".¹ לפי התפיסה הזאת, שירות החובה בצה"ל איפשר את הכשרת החיילים למשימותיהם בסדיר ובמילואים, והמערך הסדיר הופקד על משימות הביטחון השוטף. מערך המילואים, שגויס גם למילוי משימות של ביטחון שוטף נוכח היקפו הקטן של המערך הסדיר, היה מלכתחילה בעיקר כוח עתודה לשעת חירום, ובמסגרת הזאת הופעל בהצלחה במבצע "קדש" (1956), במלחמת ששת הימים (1967) ובמלחמת יום הכיפורים (1973). מאז מלחמת יום הכיפורים לא נדרש צה"ל להפעיל את מלוא מערך המילואים, ולמעשה מאז מלחמת לבנון הראשונה (1982) ועד היום גויס רק חלק מיחידות המילואים למבצעים, למערכות ולמלחמות.

בשנות ה-90 של המאה הקודמת החל בישראל דיון ציבורי בשאלה אם יש עדיין מקום לתפיסה שעל צה"ל להיות "צבא העם". במסגרת הדיון הזה היו מי שקראו לבטל את שירות המילואים ואף את שירות החובה במתכונתם המקובלת ולבנות במקומם סוגים שונים של צבא מתנדבים מקצועי, דהיינו להקים צבא מקצועי שמשרתיו מתפרנסים משירותם. הדיון הציבורי בסוגיה הזאת החל אז בשל כמה התפתחויות עיקריות:

1. תחילתו של תהליך מדיני שהשרה תחושה בקרב הציבור, כמו גם בקרב פוליטיקאים ופרשנים, שישראל קרובה לחתום על הסכמי שלום שיאפשרו להקטין את הצבא במידה ניכרת.
2. ירידה במספרם של חיילי המילואים שנקראו לשירות פעיל עקב שינוי השיטה שבה חושבה ההוצאה התקציבית הכרוכה בהפעלתו של מערך המילואים: עד

1992 הושתה ההוצאה התקציבית הזאת על תקציב המדינה, אך לאחר מכן היא הושתה על תקציב הביטחון. ההחלטה הנכונה הזאת הביאה להפחתה בקריאות לשירות מילואים לחיילים במקצועות לא חיוניים ולמציאת פתרונות חלופיים לשירות של חיילי המילואים במקצועות חיוניים כמו שירות קבע קצר או שירות מילואים בתנאי קבע.

3. עלייה במספר המתגייסים במחזורי הגיוס בעקבות העלייה הגדולה מחבר המדינות והריבוי הטבעי.

לירידה במספר הקריאות לשירות מילואים פעיל הייתה גם השפעה חברתית: בקרב מי שזומנו לשירות מילואים הלכה וגברה התחושה שהם נושאים בנטל יותר מהאחרים. התחושה הזאת באה לידי ביטוי בהתבטאויות כמו: "פעם היו בבנין שבו אני מתגורר כמה משרתי מילואים. לאחר זמן מה נותרתי לבד בבנין; אחר כך נותרתי לבד ברחוב; והיום אני היחיד בשכונה"; או: "שליש מהעם משרת במילואים, שלישי עובד, ושליש משלם מיסים... הבעיה היא שזה תמיד אותו השליש, ואנחנו חלק ממנו". האמירות האלה שיקפו תחושה קשה של "פראיריות", וכי איזה ישראלי מוכן להיות עם התחושה הזאת?

נוסף על כך הפכה החברה הישראלית לחברת שפע כתוצאה מהשיפור המשמעותי במצב הכלכלי במדינה – מה שעורר ציפיות ודרישות של משרתי המילואים לקבל תגמול על תרומתם. השוואות מוצדקות בין תנאי השירות, התגמול והביטוח שקיבלו משרתי המילואים ביחידות של זרוע היבשה לבין אלה שקיבלו משרתי המילואים בזרוע האוויר החריפו את ההתמרמרות והביאו להתארגנות של משרתי מילואים בפורומים שונים כמו פורום המג"דים-מח"טים. אלה תבעו שוויון בתנאי השירות והתגמול לכל המשרתים במילואים.

הירידה בהיקף הקריאות לשירות מילואים פעיל הביאה גם לפגיעה בפרנסתם של משרתי המילואים: מעסיקים החלו להעדיף בקבלה לעבודה את מי שאינם משרתים במילואים, ואף התקבלו דיווחים על פיטורים של אנשי מילואים – במיוחד מפקדים – שנקראו לימי שירות רבים. תופעה דומה של אי-התחשבות באנשי המילואים הייתה קיימת גם במוסדות להשכלה גבוהה.

המצוקות האלה חייבו את צה"ל ואת משרד הביטחון ליזום מהלכים שיבטאו הוקרה ציבורית למשרתים במילואים ויכללו גם מתן גמול חומרי לרווחתם של המשרתים ושל בני משפחותיהם. אחד המהלכים האלה היה מתן עידוד ותמיכה למעסיקים ולמוסדות שמאפשרים, מוקירים ואף מעודדים שירות מילואים. ההתפתחויות האלה הביאו לשיח ציבורי שבמסגרתו הועלו רעיונות כיצד ניתן להפחית את ההישענות של צה"ל על אנשי המילואים ולהגדיל את מספריהם של משרתי הקבע עד כדי מעבר למודל של צבא מתנדבים מקצועי.

בדיון על עתידו של מערך המילואים בצה"ל הועלה טיעון נוסף שבלט בשיח הציבורי, ולפיו "עייפנו ממלחמות" וכביכול יש ספק אם אנשי המילואים יתייצבו לקריאה בעת מלחמה. יש הטוענים שאת השיח הזה עודדו גורמים בעלי עניין פוליטי כדי לקדם את תפיסתם המדינית שלפיה יש לשאוף להסכמים על בסיס העיקרון של "שטחים תמורת שלום". כמו כן נשמעו טענות שלפיהן החשש הזה מפני עייפות הציבור הוא שעמד ברקע החלטותיו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין לחתום על הסכם אוסלו ולנסות להגיע להסכם שלום עם סוריה תמורת נסיגת ישראל מרמת הגולן. גם אם לא ניתן לאשש או להפריך את הגרסה הזאת, הרי נראה שעתידי של מערך המילואים והתייחסות הפרשנים בנוגע אליו הושפעו מהשקפות פוליטיות. באותה התקופה של החתימה על הסכם אוסלו פיקדתי על בסיס האימונים ליחידות השדה בצאלים ועל אוגדה משוריית במילואים, ולא ראיתי בשטח שום רמז לטענות בנוגע לעייפות של אנשי המילואים שעלו בשיח שהתנהל בתקשורת ובציבור. ההיפך היה הנכון: שיעור ההתייצבות של אנשי המילואים ביחידותיהם למבצע "חומת מגן" ב-2002 עמד על כ-130%, שכן רבים מאלה שלא נקראו התייצבו לשירות, ואף ניכר לחץ של מפקדי יחידות מילואים להצטרף למבצע ולתרום למאמץ הצבאי. כך קועקע המסר המופרך בנוגע למוטיבציה של חיילי המילואים עוד בטרם נורתה הירייה הראשונה.

כפי שההספד על מערך המילואים בשנות ה-90 היה מוקדם מדי, כך הוא מוקדם מדי גם היום. מדינת ישראל, המונה היום קרוב ל-9 מיליון תושבים, צריכה להיות מוכנה להעמיד ביום פקודה – למלחמות, למערכות ולמבצעים – צבא המונה מאות אלפי חיילים גם כאשר אין צורך להפעיל את מלוא כוח המחק. ואכן, הפעם האחרונה שבה גויס מלוא מערך המילואים הייתה במלחמת יום הכיפורים. עם זאת, עלינו להיות מוכנים למצבי חירום שבהם נדרש לגייס את כל המערך. במצב הדמוגרפי הנוכחי מדינת ישראל אינה יכולה להרשות לעצמה – גם כלכלית – להחזיק בצבא מתנדבים מקצועי בסדר הגודל הנדרש לה במצבי חירום. החשיבות שבהפחתת העול הביטחוני על המשק ככל הניתן היא שעמדה לנגד עיניו של בן-גוריון עת שגיבש את תפיסתו בנוגע למערך המילואים. וכך כתב כבר ב-1949:

"אסור לנו להוציא כספי העם והמדינה על ביטחון למעלה מההכרח המוחלט... רק בצמצום כוח האדם המשרת בצבא ובמשטר חמור של חיסכון אפשר להקל נטל התקציב הצבאי. ביטחוננו מן ההכרח שישען בעיקר על עתודות מאומנות ומצוידות ועל יישובים מבוצרים ומלומדי מלחמה שאנשיהם ימשיכו בפעולתם המשקית האזרחית בכפר, בעיר, בים, באוויר, בתנאי שאפשר יהיה לגייסם במהירות הגדולה ביותר בשעת הצורך".²

חרף העשורים הרבים שעברו מאז, הרי נוכח המציאות הכלכלית בישראל של היום לא איבדה העמדה הזאת מתוקפה. לכן השיטה הקיימת – שבה גרעין סדיר המבוסס על משרתי קבע וחובה מוכן לקלוט עתודה גדולה של יחידות מילואים ושל

משרתי מילואים – היא המענה הנכון כעת ובעתיד הנראה לעין. ייתכן שגידול דמוגרפי משמעותי נוסף יאפשר בחינה מחודשת של הנושא בעתיד הרחוק יותר.

בינתיים הגידול הדמוגרפי איפשר, מאפשר ויאפשר להגדיל את היחידות הסדירות באופן שמקל בעיתות שגרה על הנטל של יחידות המילואים. כל גודל סדיר שמוקם מחליף 18 גדודי מילואים בתעסוקה מבצעית. הגידול הדמוגרפי איפשר גם להפחית את גיל הפטור של משרתי המילואים מ-55 ל-40, למעט למפקדים ובתפקידים מסוימים, וכן הוא איפשר לקצר את שירות החובה. גם הטמעת טכנולוגיות חדשות בצה"ל תורמת להקלת הנטל על משרתי המילואים. ניתן לצפות שטכנולוגיות שמשפרות את האפקטיביות המבצעית ימשיכו להביא גם בעתיד להקלה בנטל.

לאחר מלחמת לבנון השנייה עלו טענות – רובן לא מוצדקות – כלפי יחידות מילואים מסוימות בנוגע לרמת מוכנותן ותפקודן במלחמה. מפקדי צה"ל המפעילים את יחידות המילואים צריכים לזכור תמיד כי לפני שמפעילים יחידת מילואים במלחמה יש לוודא אם המצב הצבאי מאפשר זאת, לקיים כמה ימי אימון ל"הורדת החלודה" ולהכנת הכוח לגזרת הלחימה הספציפית. כך נעשה, למשל, במבצע "חומת מגן". יחידות המילואים גויסו מיד עם תחילת המבצע, אך הוטלו למשימותיהן רק לאחר כמה ימי אימון. במלחמת לבנון השנייה גויסו היחידות באיחור, בלי לאפשר להן ימי אימון. היו גם יחידות מילואים שלא תיפקדו בהתאם לנדרש – בעיקר משום שהופעלו בגזרה שלא הכירו ולא התאמנו כדי לפעול בה. בסך הכול ניתן לקבוע שמערך המילואים עמד באתגרי המערכות והמבצעים האחרונים ביהודה ושומרון וברצועת עזה, כולל בשלושת סבבי העימות האחרונים: "עופרת יצוקה", "עמוד ענן" ו"צוק איתן".

סיכום

צה"ל והמשק הישראלי אינם יכולים להתקיים ללא מערך המילואים הנשען על מפקדים ועל חיילים העוסקים ברוב ימות השנה בתפקידים אזרחיים ונקראים לדגל בשעת חירום. אין מקום לשינוי במבנה הזה בעתיד הנראה לעין. גם היום עומדת בעינה קביעתו של דוד בן-גוריון שלפיה "ביטחוננו בנוי קודם כול ובעיקר על חיל המילואים".³ העובדה שפחות אזרחים נקראים כיום לשירות בעיתות שגרה, בין המערכות, מחייבת את העומדים בראש משרד הביטחון וצה"ל להתמודד עם האתגרים שמציבה המציאות הזאת ולספק מענים הולמים. בו בזמן צריך לטעת בקרב חיילינו ומפקדינו במהלך השירות הסדיר את תחושת השליחות והאחריות, שהיא הבסיס לשירות ולפעולה במסגרת תפקידיהם הצבאיים במהלך כל השנים שבהן ישרתו במילואים.

הערות

1. דוד בן-גוריון, **ייחוד וייעוד: דברים על ביטחון ישראל**, מערכות, תל-אביב, 1980, עמודים 44-52.
2. מכתב מבן-גוריון ליגאל דיין, ד בחשוון תש"י, 27 באוקטובר 1949. בתוך: ימימה רוזנטל ואל

- שאלתיאל (עורכים), **דוד בן-גוריון, ראש הממשלה הראשון – מבחר תעודות (1947–1963)**, הוצאת ארכיון המדינה, ירושלים, 1996, עמוד 96.
3. דברים שנשא בן-גוריון בישיבת הכנסת בירושלים, ה' בתמוז תש"י, 26 ביוני 1950. בתוך: ימימה רוזנטל ואלי שאלתיאל (עורכים), **דוד בן-גוריון, ראש הממשלה הראשון – מבחר תעודות (1947–1963)**, הוצאת ארכיון המדינה, ירושלים, 1996, עמוד 98.